

Derleme Makalesi

Öncü Kadın Tasarımcılardan Elaine Lustig Cohen'in Hayatı ve 1974-1990 Yılları Arasında Tasarladığı Ekslibrislerin Görsel Tasarım Prensipleri Bağlamında İncelenmesi

Mehmet Remzi DEMİREL*

ORCID NO: 0000-0002-9075-4513

*Dr. Öğr. Üyesi, mremzi.demirel@dicle.edu.tr, Dicle Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü.

Öz

Araştırmada, Elaine Lustig Cohen'in yaşantısı ve bazı tasarımlarının konu olarak ele alınmasının temel nedenlerinden biri kadına yönelik ön yargılardır. Bu çalışmayla kadın grafik tasarımcıların görünürlüğünün artırılması ve bilimsel araştırmalara konu olması bağlamında katkı sunması hedeflenmektedir. Makalede öncelikle kadınların geçmişten günümüze toplum içinde yaşamış oldukları zorluklar ele alınmış ve Cohen'in iş hayatında cinsiyete dayalı karşılaştığı ön yargılara değinilmiştir. Cohen'in hayatı ve eğitimi hakkında bilgi verilmiştir. Cohen, ilk zamanlar ünlü grafik tasarımcı Alvin Lustig ile birlikte çalışmalar yapmış ve önemli tecrübeler kazanmıştır. Sonrasında ise akademisyen, yazar ve aynı zamanda yayıncı olan Artur Cohen'le birlikte Ekslibris isimli kitapçıyı açmış ve kitaplar için ekslibris tasarımları yapmıştır. Çalışmanın devamında Cohen'in 1974-1990 yılları arasında yapılmış birçok ekslibris tasarımı arasından dört örnek seçilmiş ve bu örnekler tasarım prensipleri bağlamında değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise Cohen'in eserleri arasından seçilmiş ekslibris çalışmalarının başarılı olup olmadığına dair birtakım çıkarımlar yapılmış ve buna bağlı olarak tasarımlardaki baskın prensiplere işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elaine Lustig Cohen, grafik tasarım, ekslibris.

Review Article

The Life Of Elaine Lustig Cohen, One of the Leading Female Designers, and Examination of the Ex-librises She Designed Between 1974-1990 in Context of Visual Design Principles

Mehmet Remzi DEMİREL*

ORCID NO: 0000-0002-9075-4513

*Assist. Prof., mremzi.demirel@dicle.edu.tr, Dicle University, Faculty of Art and Design, Dept. of Visual Communication Design.

Abstract

One of the main reasons why Elaine Lustig Cohen's life and some of her designs are considered as a subject in the research is the prejudices against women. With this study, it is aimed to increase the visibility of women graphic designers and to contribute to scientific research. In the article, first of all, the difficulties that women have experienced in society from the past to the present are discussed and the prejudices that Cohen faces in business life based on gender are mentioned. Information about Cohen's life and education is given. Cohen initially worked with the famous graphic designer Alvin Lustig and gained significant experience. Afterwards, she opened the bookstore called Ex-libris with Artur Cohen, who is an academic, writer and publisher at the same time, and made ex-libris designs for books. In the continuation of the study, four examples were selected from among the many ex-libris designs of Cohen made between 1974-1990 and the examples were evaluated in the context of design principles. In the conclusion part, some inferences were made about whether the selected ex-libris studies of Cohen were successful or not, and accordingly, the dominant principles in the designs were pointed out.

Keywords: Elaine Lustig Cohen, graphic design, ex-libris.

1. GİRİŞ

Geçmişe doğru gidildiğinde kadına yönelik cinsiyetçi yaklaşımların artma eğiliminde olduğu görülür. Ön yargı ve ayrımcılık gibi kötü temeller üzerinde gelişmiş olan cinsiyetçi bakış açısına göre kadınlar erkeklerden daha zayıftır. Bu çarpık anlayış, uzun yıllar kadının toplum içinde aşağılanmasına neden olmuş ve kadınların hak ettiği değeri görmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Geçmişte kadınların miras hakkının olmaması, eğitim-öğrenim gibi temel haklardan mahrum bırakılmaları, baba veya kocalarına bağlı ve onların izinlerine tabi tutulmaları, oy kullanma, bağımsız bir şekilde çalışma ve hareket etme haklarının kısıtlanması bu cinsiyetçi yaklaşımın kötü uygulamaları arasında yer almıştır. Toplumların bilimin yolunda aydınlanma yaşadığı dönemlerde, kadına yönelik tüm kötü düşünceler ve davranışlar da düzelmeye başlamıştır. Aydınlanmanın önemli evrelerinden biri olan yirminci yüzyılda, cinsiyetçi bakış açısını da içine alacak şekilde kadına yönelik tüm düşünce ve uygulamalarda iyileşmenin devam ettiği söylenebilir. Örneğin, bu yüzyılda kadınların toplum içinde bağımsız bir birey olarak iş yaşamında daha fazla yer aldıkları ve etkin konumlara gelmeye başladıkları görülmektedir. İlk freelance kadın grafik tasarımcılar bu dönemde görülmeye başlamıştır. Elaine Lustig Cohen de freelance çalışan önemli kadınlardan biridir. Lustig Cohen, iş dünyasında zorluklar yaşamış; fakat çalışmalarına yılmadan devam etmiştir. Tasarım işini başarılı bir şekilde yaptığı hâlde, cinsiyetinden dolayı çalışmalarına yeteri kadar değer verilmediği zamanlar olmuştur. Elaine Lustig Cohen'e, BOMB magazine verdiği bir röportajda, çalıştığı dönemde ön yargı ve ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığı sorulduğunda "kadın tasarımcı olarak erkekler tarafından ciddiye alınmadığını ve birçok AIGA yayınında yer almasına rağmen sohbetlerinin bir parçası olmadığını" ifade etmiştir (Barron, 2013).

Bu makalenin hazırlanmasındaki önemli etkenlerden biri, konuyla ilgili daha önce yazılmış Türkçe bilimsel yayınların bulunmamasıdır. Cohen ile ilgili, Grafik Tasarımcılar Meslek Kuruluşunun web sayfasında "Amerikan Grafik Tasarımında Bir Ekol: Alvin Lustig & Elaine Lustig Cohen" başlıklı bir sergi yazısı bulunmaktadır; ancak bu yazı hem kısadır hem de doğrudan Cohen için yazılmamıştır (GMK, 2023). Dolayısıyla, tarihteki ilk freelance kadın grafik tasarımcılardan biri olan Cohen'i konu alan bu çalışmanın, Türkçeye kazandırılmış ilk bilimsel yayın olduğu söylenebilir.

2. ELAINE LUSTIG COHEN'İN HAYATI VE ALDIĞI EĞİTİM

Grafik tasarımcı, sanatçı ve arşivci olan Elaine Firstenberg; 1927 yılında New Jersey eyaletinde doğmuştur. Polonyalı bir göçmen olan babası

Herman tesisatçılık yapmıştır. New Jersey'in yerlisi olan annesi Elizabeth ise sekreterlik okuluna gitmiştir. Annesi, ona erken yaşlardan itibaren kadın olmanın hayallerine ulaşması konusunda bir engel olmadığını öğretmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde kadına yönelik var olan cinsiyetçi sınırları aşabilmesinde annesinin önemli bir rolü olmuştur. Nitekim ilk çizim derslerini alabilmesi için eğitim ücretini annesi Elizabeth ödemiştir. Bunların yanı sıra, Cohen erken yaşlarda Man Ray'in yeğeni olan Naomi Savage aracılığıyla çağdaş sanat ortamını tanıma fırsatı bulmuştur. Cohen, New York'taki önemli sanat eserlerine ev sahipliği yapan Peggy Guggenheim ve MoMa (Modern Sanatlar Müzesi) gibi sanat mekânlarını ziyaret etmiştir (Heller, 2023).

Cohen, liseyi bitirdikten sonra New Orleans'ta bulunan Tulane Üniversitesi'ndeki Sophie Newcomb Yüksek Okulu'na kaydolmuştur. Bu okul, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk kadın yüksekokuludur. Cohen buradan Güney Kaliforniya Üniversitesi'ne geçiş yapmış ve iki yıl sonra, 1948 yılında, güzel sanatlar lisans derecesiyle mezun olmuştur. Mezuniyet sonrası hedefinde sanatçı olma fikri henüz yoktur. Orta sınıf Yahudi bir aileden gelen Cohen, sanatçı olmanın nasıl bir şey olduğunu bilmediğini ifade etmiştir (Moltrup, 2014).

Cohen, Los Angeles'ta yaz stajı yaptığı Modern Sanatlar Enstitüsü'nde (Modern Institute of Art) bir açılış sırasında grafik tasarımcı Alvin Lustig ile tanışmıştır. İkili, Aralık 1948'de evlenmiş ve 1951 yılında New York'a taşınmıştır. Alvin, Yale Üniversitesi'nde dersler vermiş; aynı zamanda New Directions isimli yayınevine kapak tasarımları yapmıştır. Cohen, başarılı bir tasarımcı olan Alvin'den çeşitli tasarım teknikleri öğrenmiş ve kendi özgün tasarımlarını geliştirmeye çalışmıştır (Heller, 1995).

Alvin, diyabet hastası olduğu için 1955 yılında ölmüştür. Fazla sürmeyen evliliğin sonunda Cohen yalnız kalmıştır. Bu sırada Meridian Press'in kurucusu olan akademisyen, yazar ve yayıncı Arthur Allen Cohen; ona kendi şirketi için kitap kapakları tasarlamasını teklif etmiştir. Arthur ile daha önceden tanışıyor olmalarına rağmen birlikte çalışmaya başladıktan sonra daha da yakınlaşmışlardır. Cohen, Arthur ile 1956 yılında ikinci evliliğini yapmıştır.

1950'ler ve 60'lar boyunca bazı grafik tasarımcılar, Avrupa'daki modernizmi Amerikan basılı medyasına entegre etme çabası içindelerdi. Cohen, bu öncü grafik tasarımcılardan biriydi. O, Avrupa'daki avangart ve modern yaklaşımlardan ilham alıp tasarımlarını oluşturmaya çalışarak Amerika'daki tasarım kültürünün gelişmesine de katkıda bulunmaktaydı (Lupton, 2023).

Resim 1. Elaine Lustig Cohen, 1973, 1997 ve 2013

Kaynak:
<https://elainelustigcohen.com/biography/>

Cohen'in yaptığı önemli tasarım çalışmalarından bazıları şunlardır:

1955 yılında, modern mimarinin öncülerinden biri olan Ludwig Mies van der Rohe tarafından tasarlanmış olan New York'taki görkemli Seagram Gökdeleni (Building) için yeni tipografik karakter, tabela, katalog ve reklam tasarımları yapmıştır. 1960 yılında, New York'ta bulunan Yahudi Müzesi'ni çağdaş sanatın merkezi hâline getirmesi için tasarımlar yapması istenmiştir. Müze sergileri için yirmiye yakın katalog tasarımı yapmıştır. Cohen'in tabela, katalog ve diğer basılı materyaller tasarladığı diğer önemli müşteriler; General Motors, Museum of Primitive Art, Rio de Janeiro Modern Sanatlar Müzesi, Lincoln Center, 1964 New York World's Fair ve Harrison & Abramovitz'dir.

3. TASARIM PRENSİPLERİ VE EKSLİBRİS TASARIMI

Görsel tasarım ürünleri hazırlanırken dikkat edilmesi gereken tasarım öğeleri ve prensipleri vardır. Tasarım öğeleri; nokta, çizgi, şekil, form, renk, değer, doku ve boşluk olarak ele alınmaktadır. Tasarım prensipleri ise denge, vurgu, hareket, ritim, çeşitlilik, bütünlük, hiyerarşi ve oran olarak kabul edilmektedir. Tasarımla ilgili kaynaklar incelendiğinde öğelerin sayıca pek değişmediği; ancak prensip veya ilkelerin sayıca farklılık gösterdiği görülmektedir. Genelde araştırmacı-nın uzmanlık alanından kaynaklı olan bu durum, herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Örneğin tasarım prensiplerinin resim, heykel, grafik tasarım, mimari, iç mimari, sahne düzenleme, tekstil ve sinema gibi farklı alanların hepsinde aynı yöntemle kullanılması mümkün olmayabilir. Bu nedenle her alan bu tasarım ilkelerini kendine göre yorumlayabilir (Lupton ve Philips, 2008). Bu makalede tasarım prensipleri, grafik tasarım ürünlerinden biri olan ekslibrisleri değerlendirmek için kullanılmıştır.

Latince bir terim olan "...nın kitaplığından" veya "...nın kütüphanesinden" anlamına gelen "ekslibris"; kitabın sahibini tanıtan, kitapların iç kısmına yapıştırılan küçük boyutlu resim, baskı resim veya özgün

tasarımlardır. İngilizcede yer alan "book-plate" kelimesi de "ex-libris" terimini karşılamakta ve uluslararası görsel tasarım çalışmalarında alternatif bir isimlendirme şekli olarak bazen karşımıza çıkmaktadır (Egerton, 1893).

Ayrıca ekslibrisin gelişiminde önemli bir yere sahip olan Almanya'da, bu kavramın yanında "Gebrauchsexlibris, Buchmarke, Bücherzeichen..." gibi kavramlar da kullanılmıştır. Hatta zaman içinde, kitaplar için tasarlanan bu küçük çalışmaların farklı isimlendirilmiş olmaları tartışma konusu olsa da işin özüne inildiğinde kitap ve sahibine işaret eden anlamın hep var olduğu görülür. Anlamla eş zamanlı olarak on beşinci yüzyıldan beri yapılagelen ekslibris örneklerinde, zaman içinde biçimsel ve teknik anlamda değişimler olmuştur. Denilebilir ki amaç veya varılmak istenen hedef noktasında yine bir değişim olmamıştır. Netice olarak kitabın ilk sayfasına yapıştırılan küçük görsel tasarımlarla kitabın sahibine işaret edilmiştir. Kitap ile sahibi arasında görsel tasarım yöntemiyle bir bağ kurulması hedeflenmiştir (Braungart, 1922).

Diğer görsel tasarım ürünlerinde olduğu gibi ekslibris de iletişim aracı olma özelliği taşımaktadır. Pektaş, ekslibris tasarımını yaratım süreci açısından resim sanatıyla; işlevselliği bakımından da grafik tasarımla ilişkilendirmiştir. Ayrıca ekslibris tasarımcısının bir ressam kadar özgür olmadığını vurgulamıştır (Pektaş, 2023).

Ekslibris tasarımı; gravür baskı, linolyum baskı, litografi baskı, ofset baskı, fotoğraf ve bilgisayar destekli tasarım gibi farklı tekniklerde yapılabilmektedir. Farklı tekniklerle tasarlanan bu ekslibrisler tasarım prensipleri ışığında değerlendirilebilmektedir.

3.1. Cohen'in 1974-1990 Yılları Arasında Tasarlamış Olduğu Ekslibrisler

Elaine Lustig Cohen ve Arthur Cohen, yirminci yüzyıl sanat ve tasarım tarihine olan ilgilerinden kaynaklı, 1972 yılında Exlibris adında bir kitapçı açmışlardır. Burada fütürist, dadaist ve sürrealist türde avangart sanat ve mimarlık kitapları, süreli yayınlar ve posterler satılmaktaydı. Cohen bu dönemde, belli bir işlevi ve amacı olan özgün ekslibris tasarımları yapmıştır. Bu tasarımların yirmi sekizi kişisel web sitesinde yayımlanmıştır. Bu makalede, söz konu çalışmalar arasından seçilmiş dört örneğe yer verilmiştir. Bu tasarımlar, birbirleriyle ilişkili oldukları ve Avrupa sanatının etkilerini belirgin olarak taşıdıkları için tercih edilmiştir.

Rus şair ve eleştirmenlerin üzerine yazılmış olduğu ekslibris tasarımı (Resim 2), mavi ve siyah renklerle sınırlandırılmıştır. Geometrik formlar

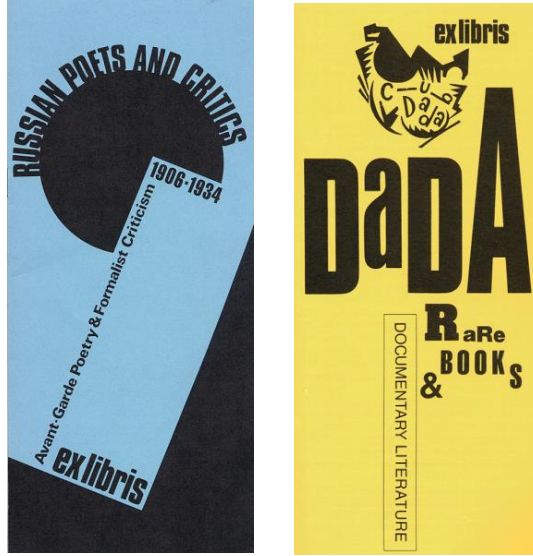
ağırlıklı olarak kullanılmış, illüstratif ve serbest formlara yer verilmemiştir. Tasarımın üst kısmındaki tipografik karakterler dış çerçeveye yaklaştırılmış olduğundan dolayı kompozisyon sıkışık görünmektedir. Çalışmada renkler üzerinden kontrast etki oluşturulmuştur. Bütünlük, renk ve tipografik karakterlerin sahip olduğu şekillerle sağlanmıştır. Tasarımdaki diğer baskın prensip dengedir. Geometrik yapılardan meydana gelmiş üst ve alt kısımdaki eşit büyüklükteki kalın yazılar, orta kısımda diyagonal bir şekilde duran "Avant-Garde & Formalist Criticism" yazısı ile dengelenmiştir. Resim 2'de yer alan ekslibris için denge ve bütünlük prensiplerinin baskın olarak kullanıldığı söylenebilir.

"Dada" yazılı olan ekslibris tasarımında (Resim 3), siyah ve sarı renk kullanılmıştır. Bazı şekil ve karakterlerin dış çerçeveye yaklaşması sonucu kompozisyonda bir tür sıkışma olduğu görülmekle birlikte, bu sıkışıklığın boşluk ve doluluk dengesine olumsuz bir etkiye bulunduğu söylenemez. Çünkü tasarımda gerekli alanlarda boşluklara yer verilmiş ve denge sağlanmıştır.

Resim 2. *Russian Poets and Critics*, 1979

Resim 3. *Dada Rare Books*, 1978

Kaynak (Görsel 2 ve 3 için):
<https://elainelustigcohen.com/catalogs/exlibris/>

Özellikle yukarıdan aşağıya doğru uzanan "Documentary Literature" yazısı, biçimsel olarak diğer şekil ve karakterlerin ayakta durmasını sağlayan önemli bir denge unsurudur. Ayrıca tasarımda tipografik karakterler üzerinden vurgu oluşturulmuştur. Resim 3'te yer alan ekslibris için denge ve vurgu prensiplerinin baskın olarak kullanıldığı söylenebilir.

"Artist's", "Letters", "Postcards" ve "Autografs" kelimelerinin baş harflerinin kullanıldığı tasarımda (Resim 4), turuncu ve siyah renk tercih edilmiştir. Önceki iki örnekle karşılaştırıldığında daha dolu bir

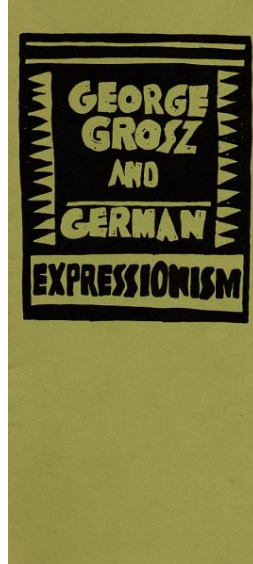
kompozisyon olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıdan aşağıya doğru bakıldığında "ALAP" şeklinde okunabilen tipografik karakterlerle bir tür mekân yaratılmış, karakterlerin arasındaki boşluklarla da yol veya labirent çağrışımı yapılmıştır. Karakterler arasında biçime dayalı bir bütünlük oluşturulmuştur. Tasarımda, öncelik sırasına göre hiyerarşik bir yapı kullanılmıştır. Ayrıca harfler şekil olarak düşünüldüğünde, dengeli olarak üst üste konulmuş objeleri çağrıştırmaktadır. Resim 4'te yer alan ekslibris için bütünlük, hiyerarşi ve denge prensiplerinin baskın olarak kullanıldığı söylenebilir (Ambrose, Harris, 2010).

"George Grosz and German Expressionism" yazısının bulunduğu tasarımda (Resim 5), yeşil ve siyah renkler kullanılmıştır. Bu tasarımda, diğerlerinden farklı olarak geometrik formlar yerine illüstratif bir stil göze çarpmaktadır. Cohen'in 1974-1990 yılları arasında yapmış olduğu ekslibris tasarımlarının büyük çoğunluğunda geometrik formlar da olduğu için bu örnek ayrıca dikkat çekmektedir. Muhtemelen ekspresyonist stili yansıtması açısından böyle bir yöntemle başvurmuştur. Tasarımda yer alan tipografik karakterler ve diğer şekiller, ekspresyonist sanat akımının izlerini taşımaktadır. Tasarımda üst boşluk ve alt boşluk oransal açıdan birbirinden bağımsız gibi durmaktadır. Doğal olarak bu durum bir tür denge sorununa yol açmaktadır. Buna karşın renk ve biçim bağlamında bir bütünlüğün olduğu söylenebilir. Resim 5'te bütünlük prensibi olduğu; ancak boşlukların dağılımı açısından yeterli oranda denge prensibine uyulmadığı görülmektedir.

Resim 4. *Artist's Letters*, 1979

Resim 5. *German Expressionism*, 1980

Kaynak (Görsel 4 ve 5 için):
<https://elainelustigcohen.com/catalogs/ex-libris/>

4. SONUÇ

Elaine Lustig Cohen'in 1974-1990 yılları arasındaki bazı ekslibris tasarımları, tasarım prensipleri bağlamında incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Resim 2'de (*Russian Poets and Critics*) yer alan ekslibris için denge ve bütünlük; Resim 3'te (*Dada Rare Books*) yer alan tasarım için denge ve vurgu; Resim 4'te (*Artist's Letters*) yer alan örnek için bütünlük, hiyerarşi ve denge prensiplerinin baskın olarak kullanıldığı söylenebilir. Son örnek olan Resim 5'te (*German Expressionism*) bütünlük prensibi olduğu; ancak boşlukların dağılımı açısından yeterli oranda denge prensibine uyulmadığı görülmektedir.

Döneminin az sayıdaki kadın tasarımcılarından biri olan Elaine Lustig Cohen'in, ön yargılara rağmen grafik tasarım alanındaki çalışmalarını başarılı bir şekilde sürdürmüş olduğu görülmektedir. Birçok önemli kurum ve şirketten tasarım siparişi almış ve bunları başarılı bir şekilde sonuçlandırmıştır. Bu anlamda Cohen, birçok kadın tasarımcıya öncülük etmiş ve Amerikan tasarım kültürüne de katkılar sunmuştur. Cohen'e 2012 yılında Amerikan Grafik Tasarım Enstitüsü (AIGA) tarafından 2011 AIGA Madalyası verilmiştir.

Ayrıca makalede grafik tasarımdaki başarının; -kadın erkek fark etmeksizin- yetenek, ilgi, istek, yönlendirme, eğitim, araştırma, kişisel deneyim, başkasının tecrübelerinden yararlanma ve özgün olanı arama gibi etmenlere bağlı olduğu görülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma, Etik Kurul Kararı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Ambrose, G. ve Harris, P. (2010). *Basics Design: Design Thinking*. Published by AVA Publishing SA, Lausanne, Switzerland.

Barron, M. (2013, May 8). Elaine Lustig Cohen on the late Alvin Lustig and the art, and archiving, of the book jacket, BOMB Magazine
<https://bombmagazine.org/articles/elaine-lustig-cohen/>

- Braungart, R. (1922). *Das Moderne Deutsche Gebrauchs-Exlibris, mit 400 Abbildungen*. Franz Hanfstaengl, München, Deutschland.
- Egerton, C. (1893). *English Book-Plates, Ancient and Modern. An Illustrated Handbook for Students of Ex-Libris*. Published by George Bell & Sons.
- Grafik Tasarımcılar Meslek Kuruluşu (2023, Ocak 2). *Amerikan Grafik Tasarımında Bir Ekol: Alvin Lustig & Elaine Lustig Cohen*.
<https://gmk.org.tr/news/dunyadan/lustig-arsivinden-amerikan-grafik-tasarimina-bakis>
- Heller, S. (2023, January 2). *Biography of Elaine Lustig Cohen*.
<https://elainelustigcohen.com/biography/>
- Heller, S. (1995, May-June). *Elaine Lustig Cohen: A Place on the Map*, ID Magazine, Retrieved January 19, 2023, from
http://www.hellerbooks.com/docs/magazines_id.html
- Lupton, E. (2023, January 2). *Modern Graphic Designer - Elaine Lustig Cohen*.
<https://elainelustigcohen.com/modern-graphic-designer>
- Lupton, E. ve Philips, J. C. (2008). *Graphic Design: The New Basics*. Princeton Architectural Press.
- Moltrup, M. (2014). "Recovering the History of Graphic Design: The Voice & Vision of Elaine Lustig Cohen" (2014). Thesis. Rochester Institute of Technology. Accessed from <https://scholarworks.rit.edu/theses/9229>
- Pektaş, H. (2023, Ocak 6). *Kitabın Tapusu: Ekslibris*.
<http://www.hasippektas.com/Konfer/Ekslibris%20Nedir.pdf>